

PRILOZI

VOJIN SIMEUNOVIĆ

FENOMENOLOGIJA I EVROPA ZORANA ARSOVIĆA

(Zoran Arsović, Fenomenologija i Evropa, Vidici, Banja Luka, 2008.)

Tema koju je Arsović stavio u središte svoje knjige (izdavač „Vidici“, Banja Luka 2008.) je, bez sumnje, «tema svih tema» današnjeg filozofiranja. Ono što zovemo Evropom u svakom smislu: istorijskom, društvenom, kulturnom, filozofskom, naučnom, religijskom, itd. rodilo je fenomenologiju, a bitni i krajnji zahtjev fenomenologije je rađanje Nove Evrope, potpuna renesansa i preobrazba svega onoga što je Evropa od Novog vijeka pa do danas. Nemamo dakle bitnije i važnije filozofske teme danas od ove kojom se bavi knjiga Zorana Arsovića. Pored prvorazredne filozofske teme u ovoj knjizi je prisutan i prvorazredan filozofski način razrade te teme, prvorazredan filozofski obrazac kojim se izražava složena problematika onoga što je fenomenologija i onoga što je Evropa. O toj izvornoj misaonosti koja od početka pa do kraja prožima ovu knjigu i o temi koja se ovdje razlaže biće riječi u ovom tekstu.

Podimo prvo od teme. Kao što je već rečeno, sva bitna problematika današnje filozofije sabire se i izražava u ovoj temi. Riječ Evropa je nešto što je bitno za sudbinu čovječanstva u cjelini. To su istakli svi veliki mislioci od Novog vijeka pa na ovamo: Hegel i Niče, Huserl i Marks, Hajdeger i Gadamer, Derida i Levinas. Svi su spoznali da su evropska zbivanja odlučujuća za cjelinu čovječanstva i da upravo ono što se zbiva na evropskom tlu i u okviru evropskog duha bitno određuje

je sudbinu svakog čovjeka danas, svakog ljudskog bića na ovoj planeti. Arsović je slijedio ove spoznaje do kojih su došli veliki evropski mislioci i u skladu sa tom spoznajom artikulisao sva bitna pitanja svoje knjige.

Šta je to što Evropu čini tako bitnom za život današnjeg čovjeka u svakom pogledu i na svakom mjestu. To je prije svega karakter njene kulture i njenog duha. Tu kulturu i taj duh bitno određuju dva fenomena: to su nauka i tehnika. U suštini to je jedan jedinstven fenomen. I to bi moglo biti preciznije određenje njene kulture: činjenica je da su na njenom tlu i u okviru njenog duha nauka i tehnika postale jedan jedinstven fenomen. Ta dva fenomena se danas javljaju kao «sijamski blizanci», kako se metaforički izrazio C. F. von Weizsäcker. Dakle, kao pojava koju nije moguće razdvojiti na njene sastavne dijelove. I to je ono što je sudbonosno za čitavo čovječanstvo danas, jer po svojoj prirodi i izvorno nauka i tehnika su dva sasvim različita fenomena, dvije sasvim različite pojave. Dvije pojave koje potiču iz sasvim različitih potreba čovjeka i sasvim različitih izvorišta njegovog duha. To jedinstvo nauke i tehnike jeste ono što bitno obilježava evropsku kulturu, i ono što čini pretpostavku širenja te kulture, njene univerzalizacije, njene pretenzije na proširenje cjelinom svega postojećeg i njene moći da to doista i ostvari. Nigdje drugdje ne nalazimo ovu pojavu. Nijedna

druga kultura nije proizvela ovo čvrsto jedinstvo nauke i tehnike. Odakle to baš na evropskom tlu i u okviru evropskog duha? Sve stare visoke kulture imale su ista obilježja kaže K. Jaspers. Starokineska, staroindijska, staropersijska, starojevrejska i starogrčka kultura (predsokratovska era), imale su ista obilježja i iskazivale se na jedan jedinstven način. Na svakom od ovih područja razvijen je jedinstven duh koji je iskazivao temeljna obilježja života i univerzuma u okviru koga se javlja život uopšte i život čovjeka. Taj duh nije poznavao zasebne odvojene sfere kao što su nauka, filozofija, umjetnost, religija, jezik, mit. Sve je bilo jedinstveno i iskazivalo je ljudsku potrebu za spoznajom svijeta unutar koga živi i umire. Sve je bilo integralni dio i integralni aspekt života. Ništa u funkciji nekog interesa i nekog životnog cilja. Sve se pojavljivalo kao svrha i smisao samoga života. Takav način ispoljavanja ljudskog duha i oblikovanja ukupne kulture života zadržao se u istočnim kulturama sve do naših dana. Sve dok nije došao pod udar evropske naučno-tehničke kulture i njene moći, njene pretenzije za dominacijom i pokoravanjem drugačijeg i stranog. Taj, dakle, prvobitni autentični kulturni obrazac, a to znači autentični obrazac odnosa čovjeka prema svijetu i sebi samom, održao se u svim visokim kulturama Starog vijeka, ali ne i u starogrčkoj kulturi. Samo je tu došlo do radikalnog loma toga obrasca. Od Sokrata, Platona i Aristotela pa na ovamo imamo jedan drugačiji kulturni obrazac u odnosu na pretsokratovsko doba. I to je svima poznata činjenica. Oduvijek se razlikuje pretsokratovsko i postsokratovsko doba, pretsokratovska i sokratovska, platonovska i aristotelovska filozofija. Sokrat u filozofiju unosi potrebu za znanjem kao najvišim vidom mišljenja, znanjem koje

bi nas podučavalo određenim životnim vještinama i koje bismo mogli upotrijebiti u korisne svrhe. Ta funkcionalnost znanja još uvijek nije tako istaknuta i naglašena kakva će biti u Novom vijeku (kod Bekona i Dekarta), ali će već tu zametnuti svoju klicu. U Novom dobu, u novovjekovnoj prirodnoj nauci, znanje će biti istaknuto kao najviša moć kojom čovjek zaposjeda svu prirodu i njene resurse i postaje suvereni gospodar i vlasnik svega postojećeg. Tim uzdizanjem znanja na rang vrhovne moći i stavljanjem te moći u službu ljudskog zaposjedanja prirodom i vladanjem u svijetu Evropa ulazi u radikalnu krizu i u tu krizu uvlači svjetsku cjelinu. O toj problematici Arsović raspravlja u jednom od nosećih poglavlja svoje knjige pod nazivom *«Križa evropskog svijeta i fenomenologija»*. Odmah na početku on piše: *«Za Evropu se kaže da je «inventar kriznih naracija», «istorijski okvir krizologije»*. Ona je obilježena previranjima, drugojačenjima, rasčlanjivanjima, razlaganjima postojećeg stanja. To hoće reći i riječ križa. Ako se kaže da je nešto u krizi, odmah se nagovješćuje i prostor drugačijeg nego je to postojeći, koji križa razjeda. Križa i kritika zajedno stanuju i krče čovjeku put do sebe samog. Zato je evropski čovjek kao krizni i kritički, kao krizno-kritički, čovjek samomijene i samokretanja. Križa tjera na promišljanja, na osvještenja, ona je kretanje osvještenja, odnosno kritika, ali je i kritika kretanje krize od vremena do vremena. Uostalom sve je ovo na neponovljiv način pokazao «ustanak filozofije u grčkom svijetu iznoseći i Sokrata kao prvog mislioca krize i njenog osvještitelja. Križa je onda najprije skup apela koji poziva na promišljanje postojećeg stanja. Naravno, ona, ako je to, ima i drugu stranu, koja se sastoji u produžavanju postojećeg, u prolongiranju onoga što oči-

gledno više nije dovoljno (otud negativni prizvuk koji riječ poprima). Kriza je jauk, krik za akcijom, za činom koji razrješava, te stoga ne može biti nešto što pridolazi spolja, nego samo ono što nadire iznutra. Kriza je ključanje, vrenje, koje vodi do pročišćenja. Kroz istoriju, i kao istorija, krizne situacije, iako na prvi pogled suttonske, nagovještavaju procvate i najviše uzlete evropskog duha» (str. 85).

Ovo je najimanentniji filozofski iskaz evropske krize koji se može naći u našoj literaturi. Na jedan način primjeren samoj krizi, samoj dakle stvari o kojoj je riječ, autor nas uvodi u složenu i skroz-naskroz protivuriječnu situaciju u kojoj obitava evropski čovjek od Sokrata pa na ovamo. Sokrat je, kako dobro primjećuje Arsović, ta prekretnica, ta osovina zaokreta u zapadnjačkoj metafizici. Autor povlači posljednje konsekvence koje su o krizi evropskog čovjeka i evropskog duha iskazali, prije svega Huserl u svom djelu *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija* i npr. Edgar Moren, u nevelikom, ali veoma temeljitom spisu, pod nazivom *Kako misliti Evropu*. Arsović, dakle, ne interpretira krizu, ne razmatra je kao neki vanjski predmet filozofske rasprave, nego se njegova analiza razvija kao sami neposredni misaoni čin koji pripada samoj stvari o kojoj je riječ, dakle samoj krizi evropskog čovjeka. No, o toj specifičnoj karakteristici Arsovićeva mišljenja biće riječi kasnije.

Sad još nekoliko riječi o samoj krizi Evrope, evropskog čovjeka i evropskog duha. Kao što je rečeno, filozofska pretpostavka Arsovićeve analize je prije svega Husrel, jer je ovdje eksplicite riječ o fenomenologiji i Evropi. Ali tu je takođe podjednako i Hajdeger, Niče, Hegel, Levinas, Platon i Aristotel.

Huserl je, kako pokazuje i naš autor, direktno povezoao krizu evropskog čovje-

ka i njegova opstanka sa krizom evropskih nauka. Novovjekovna evropska prirodna nauka izražava pravi duh evropskog čovjeka, pa stanje u njoj (u toj nauci) vjerno iskazuje realno živono stanje evropskog čovjeka. To Huserl kaže: »Kriza evropskih nauka nije fenomen po sebi, nego je to samo puni i temeljni izraz krize samog realnog života». Zašto je, po Huserlu, baš kriza nauke izraz temeljne krize života evropskog čovjeka? Zato što je ona baš puni izraz načina života novovjekovnog čovjeka i njegova odnosa prema svijetu i sebi samom. Dakle: novovjekovna, prije svega prirodna nauka, izraz je temeljnog stava novovjekovnog čovjeka prema svijetu, prema prirodi i prema svemu što jest. U najkraćem rečeno: to je stav kolonizatorski, osvajački, porobljivački. I on je izražen u temeljnom stavu novovjekovne filozofije, u temeljnom načelu Dekartove filozofije, u stavu cogito ergo sum. Mislim dakle jesam. No ovo mislim, cogito, dolazi od latinskog co-agitare, što znači: mislim djelujući, ili mislim samo ako djelujem, ako sam u akciji, ili: sama misao mora biti neki čin, neka akcija. Aktivan sam: dakle mislim, a time i samo time, ja jesam. Ukratko: co-agitare, cogito, iskazuje i potvrđuje legitimnost mišljenja samo ako je ono povezano sa akcijom, ako je vezano za praktičnu stranu života, ako samo jeste neka vrsta akcije, ako vodi nekom praktičnom cilju i efektu, ako je usmjereno na nešto korisno i utilitarno, ako je u službi nekog cilja i nekog interesa praktičnog, dakle pragmatičnog života, ako je upotrebljivo. U tom Dekartovom stavu, mišljenje kao sama duhovna supstancija po sebi, potpuno je izgubljeno. Ono je stavljeno u službu prakse i praktičnih interesa. Dakle: novovjekovni evropski čovjek je čovjek prakse i čovjek akcije, čovjek osvajanja i pokoravanja. I samo kao takav on posto-

ji i može opstati. To evropska i svjetska istorija i pokazuju. Od Novog vijeka počinje evropsko osvajanje svijeta, počinje kolonizacija planete. Zato će ovaj Dekartov stav biti bitna preokupacija Huserlove fenomenologije. Ona će trebati da pokaže kako je taj stav rođen u filozofiji, i kako je sa svoje strane inaugurisao model i suštinu realnog života. Zato je novovjekovna nauka *istraživačka* a ne *spoznavalačka*. Njen cilj je istražiti prirodu i svijet čovjeka, istoriju i kulturu, a ne spoznati sve postojeće. A cilj je istraživati samo zato što je u interesu novovjekovnog čovjeka pokoravanje i iskorištavanje svijeta prirode, vanljudskog svijeta uopšte. Sve treba staviti u službu pragmatičnog interesa ratnika i osvajača. Jer je, u suštini, novovjekovni evropski čovjek ratnik i osvajač. Tu je na djelu neka «protuprirodna alhemija», kaže P. Sloterdajk. Jer po svom prirodnom, prvobitnom psihičkom ustrojstvu čovjek to nije. On je po prirodi miroljubivo biće. Biće koje radije uzmiče nego što napada. Biće koje izbjegava sukobe, a ne ulijeće u njih bez nužde i nevolje. Ali, kako je došlo do tog preokreta u Novom vijeku i na tlu Evropske istorije, to je još uvijek nepoznanica. Sloterdajk to objašnjava »protuprirodnom alhemijom«. No, kako je došlo do te neočekivane i protuprirodne alhemije, još se ne zna. No, Huserl polazi od te činjenice. I to naš autor (Arsović) veoma temeljito elaborira i raskriva sve bitne pokušaje fenomenologije i sve njene bitne neuspjehe i promašaje. Huserl, dakle, polazi od realnog stanja. Realno je došlo do preokreta u strukturi duha evropskog čovjeka. Korijen tog preokreta je već u Sokratu. A iskazuje se u uvjerenju da je znanje moć i da ono treba i može biti upotrebljeno u sve što čovjek smatra svojim legitimnim ciljem i interesom. Te legitimne ciljeve i interese opet

određuje sam čovjek, a ne neko biće izvan i mimo njega, ne neko *Drugi* i *Drugačiji*. I tu je sljedeći korijen sunovrata evropskog čovjeka. On se sam oglasio kao Bog na Zemlji, i kao Tvorac Boga na nebesima. Došlo je do potpunog preokreta u odnosu onog što je ljudsko i božansko (prirodno). Ono ljudsko, i po definiciji samog čovjeka, nadređeno je svemu izvan čovjeka. O tome je temeljito raspravljao F. Niče, i na toj tezi razvio svoju filozofiju, koja je potakla i samog Huserla, a i sve druge savremene filozofije: Hajdegera, Kritičku teoriju, pa i samu prirodnu nauku (moderanu atomsku fiziku). Ta filozofija, Ničeova, duboko prožima i misao našeg autora (Arsovića), te čini ovo njegovo djelo iznimno kvalitetnim i sadržajnim. Ta ničeanska misao omogućuje Arsoviću da filozofiju raskrije u samom životu i da tekući život pojmi kao način na koji se odvija sama filozofija.

Šta je Huserl još poentirao u svojim istraživanjima krize evropskih nauka i veze te krize sa stvarnom krizom evropskog čovjeka. On doslovno piše: »Križa evropske nauke nije rezultat nekih zbivanja i uticaja izvan nauke. Križa proističe iz same nauke, iz njenog karaktera«. Sama pojava novovjekovne prirodne nauke je, dakle, već simptom neke temeljne krize evropskog čovjeka. Šta je to? Još jednom se valja složiti sa Sloterdajkom, jer za sada nemamo bolje objašnjenje, objašnjenje koje bi bilo egzaktno i logično, da je na djelu neka antiprirodna alhemija koja novovjekovnom evropskom čovjeku omogućuje da se obznani kao Bog na zemlji, kao apsolutni gospodar prirode i suvereni gospodar i vlasnik svega postojećeg. Iz te protuprirodne alhemije koja uzdiže ljudsko biće na rang apsolutnog gospodara i vlasnika svijeta, proizašao je i karakter moderne nauke i njena imanentna i traj-

na kriza. I zato je za Huserla, razrješenje krize evropskih nauka ključ za razrješenje realne istorijsko-društvene krize evropskog čovjeka. I zato je na djelu fenomenologija kao posebna i osobita ontologija, kao poseban zahvat u strukturu ljudske svijesti i ljudskog duha. Zašto fenomenologija u naslovu Arsovićeve knjige? O tome sam autor piše: »Zašto fenomenologija, čemu taj i takav put, naročito danas, nakon svih iskustava doba, nakon sloma fenomenološkog projekta izbjavljenja? Je li ona sa cjelinom neospornog teorijskog «sjaja», označila samo uvod u ono najgore što Evropa pamti (ako još može da pamti)? Je li to bio poslednji plam onog umirućeg, ili «vječno živa vatra» filozofije koja se mjerom pali i gasi? Po čemu suditi? Desilo se ono što se desilo, ali tako da ne prestaje da se dešava. No, može li u dešavajućem fenomenologija i dalje činiti svoje, i tako davati časnu riječ filozofije? Može li se jednom riječju, i dalje stazama E. Huserla? Fenomenologija, kao jedna filozofija, nije mogla nadolazeće spriječiti u njegovom pohodu, ali da li je nešto tako uopšte zadaća filozofije? Ne žurimo suditi o dometima na osnovu učinaka doba, jer u tom slučaju svjedočimo jedino naivnost. Već stasalu grdobu napretka ništa nije moglo vratiti nazad u «štenaru» i zauzdati, a kamoli filozofija čija je kompetencija u vezi s tim pitanjima odavno poznata. Gledano strogo filozofski, fenomenologija je u potpunosti izvršila svoj zadatak – ona je kao i Platonova filozofija otvorila oči za nastupajuće i poučila viđenju. Drugo i nije mogla. A to što je gajila nadu u izbjavljenje nije neka njena greška (koju mi sada možemo detektovati), nego izraz same suštine filozofije – kakva bi to bila filozofija koja ne bi igrala na kartu suštinskog čovjeka. Naprosto, filozofski je dobro nadati se da će i drugi vidjeti i početi misliti (to

je dobro filozofije). Razočaranja su nužna u situaciji bez lijeka, u našoj situaciji, u situaciji gdje Ja i Ti postadosmo *svi mi*. Jer, kako učiniti da svi misle, muči jednako Platona kao i Huserla, kao i svakog od misli» (str. 57/58).

Ovaj poduži citat smo naveli jer sjajno izražava situaciju u kojoj je nastala i u kojoj se našla fenomenološka filozofija i situaciju u kojoj se nalazi svaka filozofija. Fenomenologija je, piše Arsović, u potpunosti izvršila svoj zadatak, jer zadatak filozofije i nije da praktično rješava svjetsku situaciju koja se zbilila mimo i nasuprot najviših filozofskih zahtjeva i upozorenja. Upravo ignorišući te zahtjeve, Huserlova fenomenologija je u potpunosti ispunila svoj zadatak jer se taj zadatak sastojao u spoznaji i upozorenju da se evropski čovjek izgubio i upao u tešku obmanu i zabludu koja mu prija. A ta zabluda i obmana sastoji se u njegovom oholom odnosu prema vanljudskom svijetu, prema prirodi i, konačno, samom sebi. Ta zabluda se sastoji u potpunom ignorisanju temeljnog zahtjeva Kantove etike: Čovjek ne smije da čini sve što može, nego samo ono što je dobro, što je u službi ljudskog: a to je dobrotu i ljepotu. To su kategorije koje prožimaju i ovu Arsovićevu knjigu. I ona je vođena Kantovom spoznajom o vrhovnim ljudskim vrijednostima na koje treba da bude usmjerena ljudska djelatnost i ljudski čin, ukupna djelatnost čovjeka. A izvorni i pokretni motiv čitave fenomenologije je upravo ono *što treba*, ono što će *uvijek trebati*, nikada ono što jeste. To Arsović sjajno iskazuje upravo riječima o aktualnosti fenomenologije.

Fenomenologija, kao ni jedna druga filozofija, nije tu da praktično rješava ono što je čovjek proizveo upravo ignorišući i zanemarujući filozofske spoznaje i filozofske zahtjeve. A zahtjev fenomenologije

je jedan od najviših filozofskih zahtjeva. I upravo je, kako piše Arsović, tim zahtjevom fenomenologija u potpunosti izvršila svoj zadatak. Jer, taj zahtjev upozorava čovjeka da on nije taj suvereni subjekt koji može po svojoj volji i svojoj želji, svom prohtjevu i svom nahodaњу zaposjedati vanljudski svijet i činiti sa njim ono što je njegova pragmatična potreba i njegov utilitarni interes. On nije taj subjekt i zbog temeljne činjenice da ni spoznaja koju on (čovjek) posjeduje nije isključivo njegovo djelo i njegov rezultat, nego dar vanjskog svijeta, dar prirode i poklon univerzuma. I zato Huserl nastoji razobličiti temeljni stav novovjekovne filozofije, temeljno načelo Dekartove filozofije, *cogito, ergo sum*, jer to razobličjenje jasno govori da je nešto tako kao što je *misao* i *svijest*, *spoznaja* i *duh*, suštinski vezano za bit svijeta, prirode i univerzuma u cjelini, a nije isključivo antropološka činjenica, činjenica i kvalitet koji je vezan i koji pripada jednom biću koje se zove čovjek, koje je samo sebe nazvalo *čovjekom*. A koje je i šta je to biće koje mi (ljudi) zovemo čovjekom, to je još uvijek otvoreno pitanje i velika zagonetka. Tu zagonetku razobličuje Huserlova fenomenologija upravo u spoznaji da je krajnje izvorište našeg uma i našeg duha, naše svijesti i naše ukupne moći vanljudski, a ne ljudski svijet. I zato se valja okrenuti tom vanljudskom svijetu i njegovom umu. To je Huserl izrazio riječima: »Nazad ka samim stvarima». I taj zahtjev čini temelj fenomenologije, o čemu Arsović izvrsno piše.

Apsolutno se možemo složiti sa Arsovićem da će aktualnost Huserlove fenomenologije sve više i više rasti. Zahtjev fenomenologije će postajati sve urgentniji i sve potrebniji, sve neizbježniji i neodložniji. I to upravo zbog iskustva doba koje je pregazilo i porazilo fenomenologiju, kako to veoma dobro uočava naš autor.

Huserl je dakle upozorio na osnovnu stvar koja je vezana za čovjeka, a koju on neprestano ignoriše i zanemaruje: da je naime ljudsko biće samo jedno od nepreglednog mnoštva bića u svijetu, te da se mora uklopiti u zakonitost koja vlada u tom mnoštvu bića, a ne izuzimati sebe kao neko posebno i biće nadređeno svim drugim bićima, i biće sa posebnim pravima u odnosu na sva druga bića i svijet u cjelini. Svu tu jednostavnu spoznaju novovjekovni evropski čovjek je svjesno i namjerno ignorisao misleći da će mu to dobro doći. Jednostavno rečeno, Huserl je ustanovio da je evropskog čovjeka u tu veliku samoobmanu uvela njegova vlastita prirodna nauka koja je u Novom vijeku napustila svoj iskonski i izvorni poriv i motiv za sticanjem neutralne i objektivne spoznaje, spoznaje lišene svakog interesa i svake moći, a usmjerila se na istraživanje prirodnog svijeta kako bi čovjeku omogućila nekontrolisanu eksploataciju svakovrsnih resursa prirode. Tu samoobmanu čovjeka valja staviti «van snage, van važenja», kako bi se oslobodio iskonski motiv nauke i naučnog progressa uopšte. To je zadatak fenomenološke redukcije, kao «kičme fenomenologije» (Landgrebe), o čemu Arsović veoma kompetentno raspravlja u svojoj knjizi. I taj zadatak, kao i čitava fenomenologija ostaje aktualan i urgentan sve dok se prirodna nauka i nauka uopšte ne oslobode svoga utilitarnog i pragmatičnog usmjerenja, sve dok se interesno neutralna i objektivna spoznaja ponovo ne pojavi kao jedini legitimni cilj naučne djelatnosti.

U svojoj izuzetnoj i veoma kvalitetnoj knjizi Arsović je pretresao i mnoge druge pojmove fenomenologije ukazujući na njihovo značenje u novom filozofskom kontekstu.

Misaoni obrazac. To je ono što ovoj knjizi daje pravo i autentično značenje.

Riječ je dakle o misaonom obrascu u okviru kojeg je nastala ova knjiga. To je najopštije rečeno ničeanski način mišljenja. A to znači da je na djelu sadržajno preplitanje filozofskog, naučnog i umjetničkog izraza i govora. Niče je u filozofiju uveo kategoriju ljepote kao vrhunsku kategoriju stvaralaštva uopšte, kategoriju koja nadmašuje istinu i koja je u sebi sadrži, ali na jedan način koji ne može iskazati ni sama filozofija ni sama nauka ni sama umjetnost, nego tek njihovo organsko i tematsko preplitanje i jedinstvo. Taj obrazac sasvim je jasno došao do izražaja u ovoj Arsovićevoj knjizi, i to je ono što ovu knjigu svrstava u uski krug izrazito kvalitativnih filozofskih tekstova u nas, a njenog autora u uski krug izrazito autentičnih i osebnih filozofskih poslenika i djelatnika. Jednostavno rečeno, ova knjiga ne govori o fenomenologiji: u njoj je fenomenologija na djelu, ona sama jeste jedan aspekt manifestacije fenomenološke misli i fenomenološke metode. Dakle, taj ničeanski obrazac koji je u osnovi i čitave Huserlove filozofije, jeste ono što omogućuje da se u filozofiji, a ne samo u umjetnosti, pojam ljepote pojavi kao ključni pojam filozofiranja, kao pojam koji jasno pokazuje da i svrha filozofije jeste prije svega ljepota (ljepota života), a ne istina kako se mislilo prije Ničea. Jer, ljepota u sebi sadrži istinu, i svojim značenjem je prevazilazi, a istina ne sadrži ljepotu i ne dostiže je. Arsović je jedan od veoma rijetkih, ako ne i jedini, u našoj filozofiji koji razvija taj produktivni ničeanski obrazac mišljenja, obrazac koji komunicira sa onim što jesu «same stvari», ili sama supstancija, Hegelovski rečeno, ili sama «istina bitka», rečeno jezikom Martina Hajdegera. A šta to konkretnije znači? Istražujući strukturu ljudske svijesti i naučne spoznaje, ustanovljujući intencionalnost kao bitnu

i neotklonjivu karakteristiku naše svijesti, Huserl je otkrio da poslednje izvorište naše spoznaje, ukupne naučno-filozofske zgrade Zapadne Evrope, nije u «strukturi i moćima našeg uma», kao što je mislio Kant, nego u strukturi moći «uma životnog svijeta», u «umu života». I zato se valja vratiti tom umu. To je on označio povratkom na «same stvari», dakle na ono što doista jest. Jer samo iz uma onoga što doista jeste, potiče i struktura našeg, ljudskog uma a time i sva sadržina naše svijesti i sva struktura naučne i filozofske pojmovnosti. Kantovoj filozofiji, piše Huserl, nedostaje poslednje utemeljenje, nedostaje uvid u strukturu «uma životnog svijeta kao carstva poslednjih evidencija» (*Kriza evropskih nauka*). Povratak na taj um života omogućuje nam fenomenološka redukcija, i to je ono što nedostaje čitavoj novovjekovnoj nauci i filozofiji, piše Huserl. No, taj povratak na «um života» kao poslednje izvorište naše spoznaje, već je prije Huserla, izvršio Hegel, piše T. W. Adorno (Tri studije o Hegelu). Ali naravno na jedan sasvim drugačiji način nego je to uradio Huserl. To što je uradio Hegel nije sasvim dovoljno, i bez Huserlove fenomenologije to ne bi imalo većeg filozofskog značaja. Huserlova fenomenologija je, putem fenomenološke redukcije, konkretizovala i izvela do kraja taj Hegelov obrat ka «samim stvarima». Hegel bi rekao ka «samoj stvari filozofije». Ali ono što je identično i kod Hegela i kod Huserla jeste spoznaja da naš um i čitava njegova struktura ima svoje utemeljenje i svoje izvorište u «umu onoga što jest». Razlika nastaje u određenju onoga što jeste. Za Hegela je to «duhovna supstancija koja je istovremeno i subjekt», za Huserla je to realno-istorijski svijet čovjeka, uključujući tu i svijet prirode koji se javlja kao tle same ljudske istorije i kulture. I jedan

i drugi svijet: i svijet duhovne supstancije (Hegel) i realno-istorijski svijet čovjeka (Huserl) ima svoj imanentni um na kome opstoji, na kome se razvija, a to jednostavno znači ima svoju imanentnu zakonitost svoga nastanka i svoga održanja, ima svoju unutrašnju logiku po kojoj se dešava sve što se dešava u određenom svijetu. Da bismo došli do korijena unutarnje strukture našega uma a time i strukture nauke i filozofije koja potiče iz tog našeg uma, mi moramo doprijeti do tog temeljnog uma, do uma duhovne supstancije (Hegel) ili do uma realno-istorijskog svijeta čovjeka. Kako dotle dospijevamo? Po Hegelu, nužno jer smo i sami segment, aspekt, te jedne jedine supstancije koja nastaje tako što stiče spoznaju o sebi samoj, a mi kao njen nužni i neotklonjivi segment i aspekt, bilježimo tu spoznaju u dostignućima i kroz dostignuća našega uma. Spoznaja do koje dolazi čovjek tako izvorno nije djelo njegovog uma i njegovog duha, nego je djelo same supstancije koja postoji po sebi i kojoj pripada ljudsko biće, kojeg bez te supstancije nema. Ali po Hegelu, u pravom smislu riječi, nema ni te supstancije bez ljudskog bića jer je ono vezano za vrijeme, a to je prostor razvoja i nastanka, a bez tih kategorija nema ničega pa tako ni duhovne supstancije. No, ostavimo to za sada po strani. Ovdje je trebalo samo upozoriti na Hegelovo poimanje mogućnosti spoznaje i mogućnosti naučne i filozofske svijesti. Sve to potiče iz uma same supstancije koja jeste. Ako komuniciramo sa tim umom onda smo unutar filozofije i unutar nauke, takođe unutar umjetnosti ili religije. Ogromna hrpa filozofske literature nema tu komunikaciju. I zato se tu ne radi o filozofiji, nego o «proizvoljnom naklapanju o pitanjima filozofije od strane pojedinih autora», kako se Hegel jednom izrazio. Slično je ustanovio i Hajdeger. Sva

istorija filozofije je, misli Hajdeger, izvan onoga što je mišljenje, ili kako on kaže «izvan biti filozofije». Unutar filozofije smo samo onda ako promišljamo pitanja «koja se tiču nas kao ljudi, i to bitno». A kao ljudi mogući smo samo «unutar razumijevanja bitka», pa smo u filozofiji onda ako komuniciramo sa onim što je «razumijevanje bitka kao izvorna mogućnost naše egzistencije». Na kraju dolazimo do onoga što je ustanovio Hegel: filozofija i filozofiranje, mišljenje i naučno stvaranje, umjetničko stvaralaštvo i religijsko vjerovanje nije isključivo i autentično kvalitet i mogućnost vezana za ljudsko biće i njegovo djelo. Sve to potiče iz univerzalnog utemeljenja svijeta i svih bića u njemu. Slično su mislili već Heraklit i Bruno.

Kako do «uma životnog svijeta» kao poslednjeg izvorišta naše spoznaje dospijevamo po Huserlovim nalazima? Oslobođanjem od svih samoobmana u koje nas je uvela moderna nauka. To je zadatak fenomenološke redukcije, a ona završava «čišćenjem svijesti od svih sadržaja koje je sama proizvela nezavisno od *samih stvari*». Konačan rezultat fenomenološke redukcije trebala bi biti potpuna egzistencijalna preobrazba evropskog čovjeka, njegova puna emancipacija od svog duhovnog, naučnog i religijskog utemeljenja koje je zadobio u Novom vijeku. Tek ta preobrazba bi mu omogućila susret sa «samim stvarima». Same stvari, tj. svijet onakav kakav je po sebi i izvorno, pojavio bi mu se u svojoj neposrednosti i istini. Tek to bi bio susret sa svijetom licem u lice. Tek tada bismo mogli nešto bitno znati o svijetu jer bi tada on govorio nama o sebi, a ne bismo mi konstruirali njegove strukture, bit i prirodu. Tek tada bismo bili u posjedu «objektivnog znanja o svijetu, u posjedu objektivne istine svijeta».

Ali zašto ova ekskurzija u Hegelov i Huserlov koncept filozofije i njenih po-

slednjih izvorišta, kada pišem o knjizi Zorana Arsovića, *Fenomenologija i Evropa*. Upravo zato što je riječ o toj knjizi. Da govorim o bilo kojoj drugoj knjizi u našoj tekućoj filozofskoj produkciji, ova ekskurzija mi se ne bi pojavila kao nužna i kao potrebna. A ovdje je ona sastavni dio same problematike ove knjige. Već sam napomenuo: ova knjiga je komponovana na ničeanskom obrascu mišljenja. A taj obrazac izrasta i iz poslednjih izvorišta filozofije nauke i umjetnosti. Trebalo je skicirati ta izvorišta na primjeru Hegela i Huserla da bi se shvatio značaj tog obrasca mišljenja, a time i značaj knjige u cjelini. Bez skice tog obrasca ne bismo imali dovoljan uvid u vrijednost, kvalitet i filozofsku osebnost ovog Arsovićevog djela. Jednostavno rečeno: taj ničeanski obrazac autoru ne dopušta da piše ono što mu se hoće i što mu se sviđa, ono što on želi i priželjkuje, nego ono na šta ga obavezuju «same stvari», ili hegelovski: sama stvar filozofije. Zato ona tu progovara, a ne priča se o toj stvari ono što hoće sam autor. Zato je ova knjiga izuzetno ostvarenje u našoj (srpskoj) filozofiji danas. Ne znam nijednu drugu knjigu u nas o kojoj bi se moglo nešto slično reći. Jedna ogromna većina naše «filozofske» literature su obične priče o tzv. filozofskim problemima. Većina te literature su prozivljna domišljanja i naklapanja. Dakle, daleko od svake filozofije. Ova knjiga je u njenom samom srcu.

Ona dakle govori više od onoga što hoće sam njen autor. Ona govori o onome na šta je autor prisiljen djelovanjem «uma samih stvari», «uma životnog svijeta». Zato u toj knjizi progovara taj um. Na djelu je ono što C. F. von Weizsäcker ustanovio za prirodnu nauku, za savremenu atomsku fiziku. Sam je atomski fizičar i ujedno veliki filozof pa zna kako stvari stoje. «To što rade savremeni atomski fizičari», piše Weizsäcker, «nije isključivo djelo njihova uma i njihove duhovne moći, nego je to u konačnici djelo prirode». Atomski fizičari samo bilježe ono što čini priroda. Priroda kao jedina supstancija stiče spoznaju o sebi samoj, a atomski fizičari tu spoznaju konstatuju i bilježe. Oni svjedoče o tome šta priroda radi sa samom sobom. Da je to tako on navodi primjer prvog susreta američkih (zapadnih) i sovjetskih atomskih fizičara nakon decenijskog hladnog rata, postojanja gvozdene zavjese koja je onemogućavala bilo kakvu komunikaciju istočnih i zapadnih naučnika i nemogućnost da jedni na druge djeluju. Ipak, prvi susret je pokazao u milijarditi dio potpunu identičnost rezultata. Zašto? Zato što je to u suštini djelo same prirode. A ona je svuda ista. Na njenom tlu ne postoje gvozdene zavjese koje bi dijelile neke njene procese.

Taj obrazac mišljenja na djelu je u ovoj izvrsnoj Arsovićevoj knjizi. Ona nam omogućuje da govorimo o prvim i poslednjim pitanjima filozofije. Ona nam govori o ljepoti filozofije i ljepoti života.